

Twee gesloopte gebouwen te Brugge :

De Smedenkapel en de kapel van het Sint-Elisabethklooster

De inventarisatie van het kunstbezit in de provincie West-Vlaanderen omvat zowel het sistematisch bewerken van een bepaald onderwerp (gemeente, reeks gebouwen, kerk, enz.) als het optekenen van oudheidkundige gegevens die ten gevolge van allerlei omstandigheden aan het licht kunnen komen. Eén van deze omstandigheden is wel het slopen van oude gebouwen waartoe de laatste jaren — ook te Brugge — bijzonder talrijk wordt overgegaan (1). In deze nota wordt aandacht gevraagd voor twee gotische kapellen die in 1961-1963 uit het stadsbeeld van Brugge verdwenen zijn.

In juli-augustus van 1961 werd de kapel van het vroegere Sint-Elisabethklooster in de Ezelstraat (Popp, Sie. E 6, 893a) gesloopt om de bouw van nieuwe schoollokalen mogelijk te maken; de slooping was reeds enkele dagen bezig, toen we in de gelegenheid waren enkele aantekeningen over het gebouw te maken. Over de geschiedenis van het klooster is niet veel geweten: het klooster zou rond 1450 gesticht zijn, maar de gebouwen werden reeds in 1517 aan de stad verkocht om te dienen als school voor arme meisjes (2). Marcus Gerards geeft in zijn bekend stadsplan (1561-1562) een beeld van het kompleks dat nu, na de slooping van de kapel, volledig verdwenen is.

(1) De vele inlichtingen die men zo in enkele jaren kan bijeenbrengen, laten vermoeden welk een schat aan gegevens over de bouwkunst te Brugge men tijdens de laatste honderd jaar nagelaten heeft te verzamelen.

(2) A. Duclos, *Bruges, Histoire et Souvenirs*, Brugge, 1910, blz. 546.

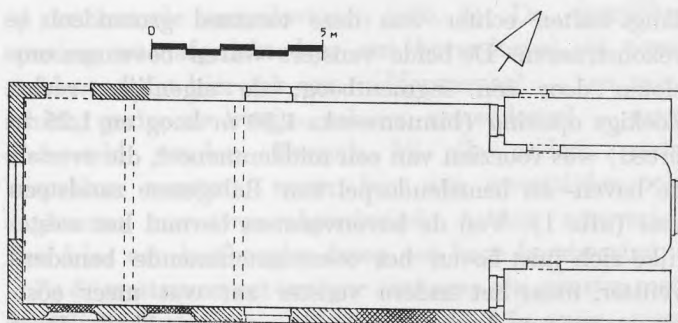

Fig. 1. — Kapel van het Sint-Elisabethklooster, grondplan.

De kapel bestond uit één enkele beuk waartegen op de oostkant een smaller rechtgesloten koor — waarschijnlijk 19e eeuws — aangebouwd was (fig. 1). Het oorspronkelijke metselwerk van de beuk was opgetrokken met baksteen van 20,5 x 10 x 5 cm (10 lagen = 58 cm). Buitenwerks gemeten bedroeg de lengte van de beuk 14,50 m (met het jongere koor erbij: 19,60 m), de breedte 7 m. De westmuur was 55 cm dik, de beide langsmuren 43 cm.

In het westelijk gedeelte van de zuidmuur zaten oorspronkelijk tweemaal twee vensters boven elkaar. Deze schikking is enkel uit te leggen door de aanwezigheid van een galerij die van in 't begin voorzien was. Het bestaande doksaal was niet zeer oud, maar het was opgebouwd op drie balken (cfr. grondplan) waarvan twee oud waren; de derde was van jongere datum, maar kan een oudere vervangen hebben. De eerste balk lag tegen de westmuur, de tweede bevond zich 3 m oostwaarts; beide vertoonden inkepingen voor kinderbalkjes van 12 x 12 cm, op 35 cm h.o.h. van elkaar gelegen.

Van de hierboven vermelde oorspronkelijke vensterschikking was in de kapel weinig meer te zien (3);

(3) De vensters waren dichtgemetseld; langs binnen was hun bestaan slechts af te leiden uit enkele barsten in het plakwerk op de muren.

langs buiten echter was deze toestand grotendeels te rekonstrueren. De beide vensters waren bovenaan omsloten door een segmentboog; de eigenlijke recht-hoekige opening (binnenwerks 1,30 m hoog en 1,25 m breed) was voorzien van een middenmoneel, die evenals de boven- en benedendorpel van Balegemse zandsteen was (afb. 1). Van de bovenvensters bevond het westelijke zich juist boven het overeenstemmende benedenvenster, maar het andere venster zat wat meer oostwaarts wegens de aanwezigheid van een trek balk. Deze bovenvensters waren omsloten door een Tudorboog, terwijl de eigenlijke opening (hoogte: 99 cm, breedte: 66 cm) afgedekt was door een korfboog (afb. 2). Er was een onderdorpel van Balegemsteen, maar het voorkomen van zandsteen halverwege de dagkanten liet ook het bestaan van een horizontale tussendorpel vermoeden.

Op 1,40 m afstand van het tweede benedenvenster zat een groot spitsbogig raam van 1,25 m breedte. Uit bouwnaden op 30 cm van de opening bleek dat hier oorspronkelijk een breder venster aanwezig was; de afmetingen lieten een type als de twee reeds besproken benedenvensters vermoeden. Het oude baksteenmetselwerk boven dit venster was een bewijs voor het feit dat op deze plaats nooit een bovenvenster bestaan had.

Op 1,90 m verder oostwaarts zat een origineel spitsbogig venster dat echter dichtgemetseld was, maar waarvan de afgeschuinde dagkanten nog gedeeltelijk zichtbaar waren (breedte buitenwerks: 2,40 m).

De noordmuur van de beuk vertoonde slechts over enkele meters nog oud metselwerk. Een ontlastingsboog van 3,20 m lengte hield waarschijnlijk verband met een vroegere ingang (4). Ongeveer juist erboven zat een gedicht venster, langs boven afgesloten door twee halfronde boogjes met driepasversiering die in 't midden

(4) De bestaande ingang was recent.

op een konsolie samenkwamen (afb. 3). De eigenlijke opening was afgedekt door een bovendorpel uit twee stukken, zodat hier ook een middenmoneel — en misschien, gezien de hoogte, ook een tussendorpel — mag ondersteld worden. Evenals bij alle andere reeds besproken vensters, waren hier aan weerszijden ook dagkanten met twee afgeschuinde hoeken aanwezig. Een fries van korfboogjes droeg een hoge borstwering.

In de westmuur zat vroeger eveneens een venster met dergelijke dagkanten; het werd in de 17e eeuw, toen men de geveltop met vlechtingen afwerkte, verkleind en gewijzigd. De oorspronkelijke breedte hebben we niet kunnen vaststellen.

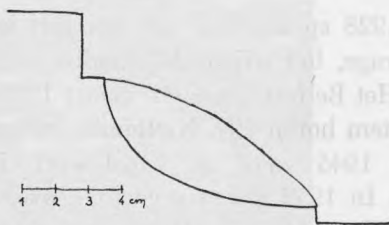

Fig. 2. — Kapel van het St.-Elisabethklooster, profiel van een sleutelstuk van een trekbalk.

De kapel was overdekt met een houten ton, opgebouwd op twee trekbalken (doorsnede: $\pm 30 \times 30$ cm) die voorzien waren van balksleutels met een 16e eeuwse profiel (fig. 2), muurstijlen en korbelen (5).

Uit dit voorhanden zijnde gegevens mag o.i. de kapel in de eerste helft van de 16e eeuw gedateerd worden.

*

* *

Toen op 4 december 1953 een gedeelte van de absismuur van de Smedenkapel (hoek Smedenstraat-Leemputstraat; Popp, Sie. D 13, 1146) op eerder geheim-

(5) We weten niet of de ongeschoorde nokstijl met nokgording nog tot de oorspronkelijke bekapping behoorde.

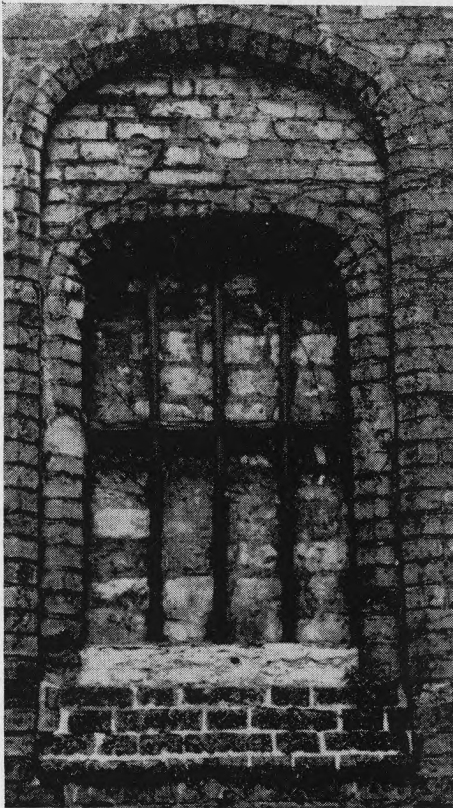
zinnige wijze neerstortte, voelde eenieder aan dat het eeuwenoude gebouw een onzekere toekomst tegemoet ging. Eigenlijk dateert die onzekerheid reeds sinds 1798 toen ambachtshuis en -kapel openbaar verkocht werden, en de kapel verder als magazijn dienst deed. Toch werd de kapel in 1927 in de derde klas der burgerlijke private gebouwen geklasseerd. Met het in voege treden echter van de nieuwe monumentenwet van 7 augustus 1931, werd de klassering opgeheven en niet meer hernieuwd; toch stelde de Koninklijke Kommissie voor Monumenten en Landschappen nog in 1953 de procedure in voor de klassering en in 1960 diende het Provinciaal Comité van deze Kommissie opnieuw een voorstel tot klassering in.

Toen in 1928 sprake was van het inrichten van de kapel tot garage, liet wijlen M. English in het Brugse weekblad „Het Belfort” van 31 maart 1928 een waarschuwend stem horen (6). Niettemin kwam de garage er toch. In 1945 werd de kapel verkocht aan de h. Maertens. In 1952 deden geruchten over een mogelijke afbraak de ronde (7). Van verscheidene kanten, o.m. door de Vlaamse Toeristenbond, werd energiek voor het behoud van de kapel gepleit. Een overeenkomst, op 3 augustus 1953 afgesloten tussen de belanghebbende instanties, voorzag dat architect J. Lauwers (lid van de Koninklijke Kommissie voor Monumenten en Landschappen) een ontwerp zou opmaken waarbij het benedengedeelte van de kapel zou omgebouwd worden tot tentoonstellingszaal. Uiteindelijk is, om ons onbekende redenen, dit plan toch niet uitgevoerd geworden. Op

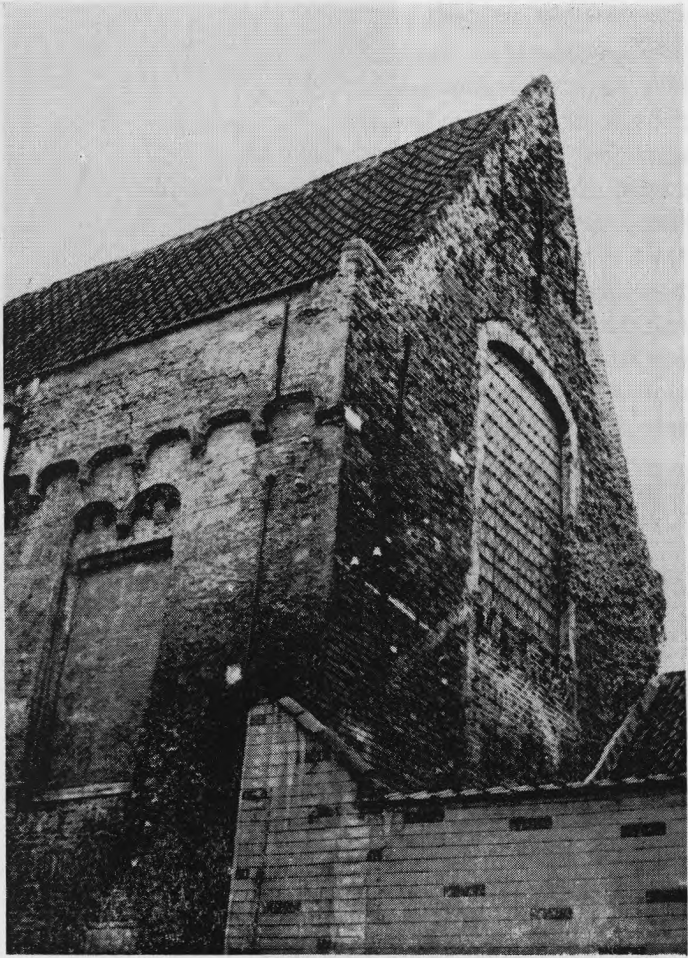
(6) Dit artikel werd grotendeels herdrukt in het *Parochieblad Brugge* van 3 augustus 1952. Verder schreef English nog in *De Toerist*, 32, 1953, blz. 29-30: „De Sint-Elooiskapel te Brugge”.

(7) In een ingezonden brief in het *Brugsch Handelsblad* van 12 december 1953 werd beweerd dat het stadsbestuur op 7 augustus 1952 toelating tot slopen verleende met o.m. dien verstande dat de stad geen afbraakmateriaal zou kopen.

Afb. 1. — Kapel van het Sint-Elisabethklooster, benedenvenster in de zuidmuur.

Afb. 2. — Kapel van het Sint-Elisabethklooster, bovenvenster in de zuidmuur.

(Foto A. De Blicck)

Afb. 3. — Kapel van het Sint-Elisabethklooster, gezien uit het noord-westen.

Afb. 4. — Smedenkapel, gezien uit het zuid-oosten (1927).

(Foto H. Vanhaelewyn)

Afb. 5. — Smedenkapel, nissen in het koor.

(Foto H. Vanhaelewyn)

Afb. 6. — Smedenkapel, bekapping.

Afb. 7. — Smedenkapel, ingangsportaal (1927).

4 december 1953 viel, zoals reeds gezegd, een stuk muur van de absis naar beneden. In de gemeenteraad die enkele dagen later in zitting bijeenkwam, pleitten verscheidene sprekers voor het behoud van de kapel. Ook de pers trad over het algemeen dit standpunt bij.

Bij K.B. van 10 april 1954 werd dan het Bijzonder Plan van Aanleg van West-Brugge goedgekeurd dat o.m. de bewaring van de Smedenkapel voorzag. Er werd echter verder voor de sloping geijverd en toen het B.P.A. bij K.B. van 30 oktober 1961 in die zin gewijzigd werd dat de kapel buiten de beschermde zone kwam te liggen, was meteen duidelijk dat het stadsbestuur de afbraak zou toestaan. Zo gebeurde, en na tien jaar strijd, werd de kapel in maart-april 1962 en in mei-juni 1963 met de grond gelijk gemaakt.

Door een gebrekkige monumentenbescherming en door het onbegrip voor het karakteristieke stedenschoon van Brugge, dat voor een groot gedeelte bestaat uit pittoreske kleine „monumenten”, verdween zo de voorlaatste ambachtskapel uit het eeuwenoude stads-

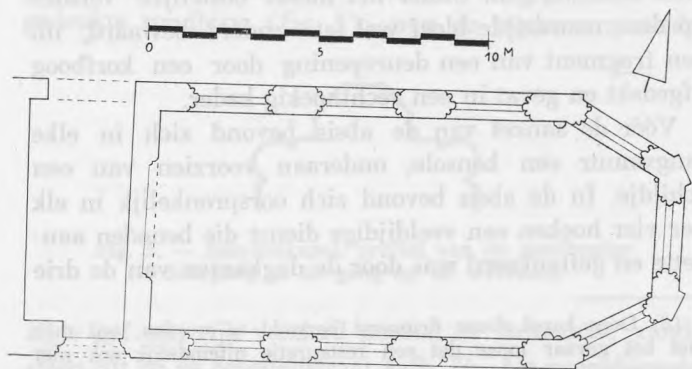

Fig. 3. — Grondplan van de Smedenkapel.

beeld; er rest nu nog enkel de kleine Speelliedenkapel (8).

Vóór de slooping waren we in de gelegenheid enkele nota's te nemen over het gebouw; terzelfdertijd werden op onze vraag door de Stedelijke Technische Dienst een aantal opmetingen gemaakt (9).

De Smedenkapel was een éénbeukig gebouw, op de oostzijde afgesloten door een driezijdige absis waartegen twee vlakke steunberen van 90 x 20 cm aangebouwd waren; de totale lengte bedroeg binnenwerks 14,70 m, de breedte 6,40 m. De muren waren 80 cm dik. Het bouwmetaal was baksteen van 21 x 10, 5 x 4, 5 cm (10 lagen = 57 cm). Aan de buitenmuren van de eigenlijke kapel ontbrak elke versiering. Langs binnen bevonden zich onder het asvenster van de absis drie spitsbogige nissen waarvan de beide middensteunen — waarschijnlijk pilastertjes — verdwenen waren (afb. 5). Sporen van dergelijke nissen waren ook nog aanwezig onder het zuid-oostelijk venster van het koor evenals onder de drie vensters in de zuidmuur. Onder de tegenoverstaande vensters op de noordkant werden geen sporen van nissen meer gevonden : in het bewuste koorvak was dit muurgedeelte halverhoogte door een ijzeren balk ondervangen. Onder het meest oostelijke venster op deze noordzijde bleef wel iets anders bewaard, nl. een fragment van een deuropening door een korfboog afgedekt en gevat in een rechthoekig kader.

Vóór de aanzet van de absis bevond zich in elke langsmuur een konsole, onderaan voorzien van een schildje. In de absis bevond zich oorspronkelijk in elk der vier hoeken een veeldijgde dienst die beneden aanzette en geflankeerd was door de dagkanten van de drie

(8) Deze kapel dient dringend hersteld te worden, wil men niet het gevaar lopen dat een restauratie uiteindelijk ook niet meer mogelijk zal geacht worden.

(9) De figuren 3, 4 en 5 werden naar die opmetingen gemaakt.

absisvensters die eveneens tot op de vloer doorliepen (fig. 4, afb. 5).

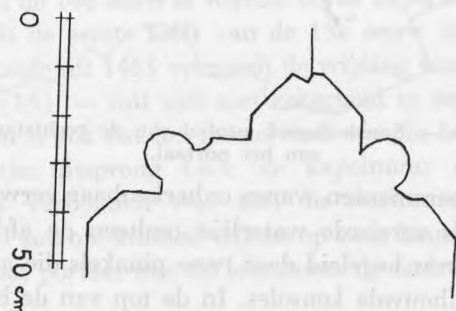

Fig. 4. — Smedenkapel, profiel van een koorvenster.

In de westmuur van de kapel zat een — gedichte — ingangsoening onder een korfboog; erboven bevond zich een eveneens toegemetseld spitsbogig venster.

De kap was samengesteld uit schaargebinten waarop een nokgebint aangebracht was. De trekbalen waren reeds vroeger afgezaagd (afb. 6).

Achter de westmuur van de kapel liep een gang van 2,90 m breed. Langs de noordkant bestond een doorgang (breedte: 2,53 m) onder een geprofileerde gedrukte rondboog (fig. 5); aan de tegenovergestelde

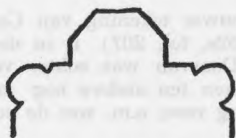

Fig. 5. — Smedenkapel, profiel van de rondbogige doorgang in de gang op de westkant.

zijde gaf een rijk versierd portaal in Brabantse zandsteen uit op de Smedenstraat (afb. 7). De geprofileerde rechtstanden (fig. 6) waren redelijk goed bewaard;

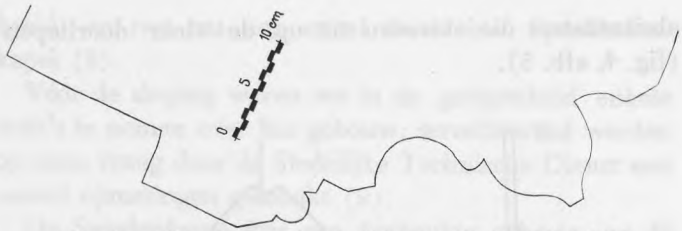

Fig. 6. — Smedenkapel; profiel van de rechtstanden van het portaal.

enkel de basementen waren onherkenbaar verweerd. De met hogels versierde waterlijst omheen de afdekkende spitsboog was begeleid door twee pinakels die aanzetten op gebeeldhouwde konsoles. In de top van de boog was een schildje i.p.v. de meer gebruikelijke kruisbloem aangebracht (10). Dit portaal werd in 1963 gedemonteerd; de best bewaarde fragmenten werden volledig herkapt, de minder goede — of wat er voor doorging — werden vervangen door steen van Massangis (11). Dit portaal — een produkt van de Brabantse gotiek (12) — dat naar materiaal en profilering verschilt van het eenvoudige baksteenmetselwerk van de kapel, kan te Brugge vergeleken worden met de portalen van het Stadhuis (begonnen in 1376) en van het huis der Genuezen (1399) (13). A. Duclos (o.c.) dateert het portaal van de Smedenkapel op blz. 348 van vóór 1354 en op blz. 511 van omstreeks 1489. Bij gebrek aan vaste histo-

(10) Op de 18e eeuwse tekening van Custis (Gent, Universiteitsbibliotheek, hs. 462e, fol. 207) is in de spitsboog nog een drielob ingetekend. Daarvan was echter vóór de afbraak geen spoor te zien. Er komen ten andere nog andere onnauwkeurigheden op deze tekening voor, o.m. wat de vorm en de plaats van de steunberen betreft.

(11) De basementen werden niet hermaakt; waarschijnlijk zijn ze wegens hun verweerde vorm niet eens opgemerkt geworden.

(12) De oudste voorbeelden in onze gewesten van dergelijke ingangsportalen met pinakels bevinden zich in de Lakenhalle te Leuven, daterend uit 1317. Cfr. R. Maere, *De Lakenhalle van Leuven en de Brabantsche Hooggothiek* (Med. K.V.A., 1944).

(13) Cfr. L. Devliegheer, *Enkele aantekeningen over de Genuese Loge (Witte Saaihalle) te Brugge*, in *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, 14 (1963).

rische gegevens lijkt een datering in de tweede helft van de 14e eeuw het meest waarschijnlijk. Ook de konsolefiguurtjes onder de pinakels lijken ons naar het einde van de 14e eeuw te wijzen. Of de kapel ook uit die tijd of uit de eerste helft van de 15e eeuw stamde — een oorkonde uit 1461 vermeldt de wijding van de kapel in 1454 (14) — valt niet met zekerheid te zeggen. Op te merken is ook dat het metselwerk waarin het portaal zat, lichtjes uitsprong t.o.v. de kapelmuur en waarschijnlijk verbonden was met de westmuur van de kapel; dit zou o.i. kunnen wijzen op twee bouwperiodes, waarin het portaal met de westmuur de oudste zou uitmaken.

L. DEVLIEGHER

(14) In een oorkonde van 22 november 1461 (Brugge, R. A. charters, bl. nr. 8737) wordt de wijding van de kapel in 1454 vermeld. In 1449 had Johannes, bisschop van Doornik, op vraag van het ambacht, toelating tot wijding gegeven (Brugge, R. A., Fonds Ambachten, reg. 386 (cartularium 1374-1500), fol. 36-37.